

ІНТЕНСИФІКАТОР *SELF* ЯК ДЖЕРЕЛО СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЗВОРОТНИХ ЗАЙМЕННИКІВ У АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

ГИРИН О.В.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

The paper deals with the functional and structural aspect of English reflexive pronouns and intensifiers: preconditions and sources of the development of reflexive pronouns are defined. It is argued on the basis of the Old English texts that the development of the reflexives from the intensifiers started with the fusion of the personal pronoun of the third person with the intensifier *self* by the transitive verbs.

У статті розглядаються функціональний і структурний аспекти зворотних займенників та інтенсифікаторів в англійській мові: досліджуються передумови та джерела виникнення зворотних займенників. На основі давньоанглійських пам'яток писемності стверджується, що перехід інтенсифікаторів у зворотні займенники розпочався з поєднання особового займенника третьої особи з інтенсифікатором *self* при перехідних дієсловах.

В статье рассматриваются функциональный и структурный аспекты возвратных местоимений и интенсификаторов в английском языке: исследуются предпосылки и источники возникновения возвратных местоимений. Исходя из древнеанглийских памятников письменности, в статье делается вывод, что переход интенсификаторов в возвратные местоимения начался со слияния личного местоимения третьего лица с интенсификатором *self* при переходных глаголах.

Проблема функціонування одиниць мови та мовлення завжди посідала важливе місце в лінгвістичних студіях. Особливий інтерес спрямований на аналіз мовних одиниць в історичному аспекті, зокрема в контексті змін системного характеру, що відбуваються на всіх мовних рівнях. Займенники в граматичній структурі будь-якої мови являють собою своєрідну лексико-граматичну категорію у плані семантики, функціонування та структури, що зумовлює необхідність їх дослідження у зазначених аспектах.

На наш погляд, з-поміж займенників різних розрядів найбільший інтерес викликають зворотні, які через двоїстість своєї семантики неодноразово ставали предметом дискусій у граматичних студіях [Bergeton, Pancheva 2005; Déchaine, Wiltschko 2002; Gast, Siemund 2002; Gelderen 2000; Keenan 2002; König, Siemund 1999 та ін.]. Діахронний підхід до вивчення зворотних займенників в англійській мові визначає потребу насамперед з'ясувати шляхи їх виникнення. Принагідно нагадаємо, що в літературі не досягнуто консенсусу стосовно генези досліджуваних одиниць, і тому вважаємо за необхідне звернутися до цієї теми з метою з'ясування передумов та джерел розвитку зворотних займенників. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) окреслити основні шляхи вирішення проблеми походження зворотних займенників; 2) проаналізувати вживання інтенсифікатора *self* у давньоанглійському періоді на матеріалі пам'яток писемності; 3) визначити джерела походження та етапи розвитку зворотних займенників.

Як відомо, існує тісний зв'язок (синхронний та діахронний) між інтенсифікаційними *self*-формами [Gast, Siemund 2002; König, Siemund 1999], або емпфатичними зворотними займенниками [Déchaine, Wiltschko 2002] з одного боку, та неемфатичними зворотними займенниками, або зворотними анафорами, – з другого¹. Цей зв'язок відзначений багатьма лінгвістами, зокрема [Gelderen 2000; Keenan 2002; König, Siemund 1999]. Разом з тим, можна виділити кілька підходів до зіставлення згаданих груп займенників. Більшість лінгвістів виділяють зворотні займенники в окремий підклас. Однак деякі представники вітчизняної науки, зокрема Б.А. Ільїш [Ильиш 1971], виокремлюють також емпфатичні займенники. З іншого боку, більшість зарубіжних лінгвістів [Bergeton, Pancheva 2005; Gast, Siemund 2006; Gelderen 2000 та ін.] виділяють емпфатичність лише як додаткову функцію зворотних займенників.

Факт діахронного зв'язку між інтенсифікаторами та власне зворотними займенниками для багатьох мов світу постулюють як характерний [Faltz 1985; Kemmer 1993; Levinson 1987 та ін.]. Цей зв'язок може бути узагальнений та переданий формулою: *інтенсифікатор* > *зворотний займенник*. Дослідники вважають, що розвиток зворотних займенників з інтенсифікаторів супроводжувався семантичними змінами, і наголошують нереальність протилежного напрямку цього процесу [Faltz 1985; Gast, Siemund 2002; König, Siemund 1999].

У. Бергетон та Р. Панчева чітко окреслили коло питань, відповіді на які дають змогу всебічно розглядати цей процес:

- i) чому виникли зворотні займенники, якщо у їхній позиції в давньоанглійський період виступали особові займенники?
- ii) чому новоутворені зворотні займенники набули форми: займенник + *self*?
- iii) чому відбулася зміна форми інтенсифікатора із *self* на займенник + *self* [Bergeton, Pancheva 2005: 169]?

Відповіді на ці запитання охоплюють такі підходи:

а) «взаємозамінний» [Попова 1965] виходить з того, що в процесі свого становлення зворотні та інтенсифікаційні займенники вплинули один на одного: з інтенсифікаційної конструкції у зворотну проник прикметник *self*, натомість із зворотної в інтенсифікаційну – особовий займенник в одному з об'єктних відмінків.

б) «уточнювальний» [König, Siemund, 1999] ґрунтується на тезі, що для уникнення двозначності між зворотно та зовнішньо направленою (disjoint) інтерпретацією особових займенників до них додавався інтенсифікатор *self*. Наприклад, у давньоанглійському реченні (1) *Judas hine aheng – Judas hang him(self) ‘Йуда повісився’* без контексту та інтенсифікатора неможливо визначити, чи Іуда сам повісився, чи повісив кого-небудь іншого. Тоді як речення на зразок (1') **Judas hine selfne aheng – Judas hang himself* трактується однозначно.

в) «суміжний» (adjacent) [Keenan 2002; Mitchell 1985], згідно з яким давньоанглійське поєднання [особ. займ. *self*] (де інтенсифікатор та займенник не утворювали разом складну структуру, а були лише суміжними в реченні) слугувало джерелом для середньоанглійської складної форми [займ. + *self*].

г) «субстантивізаційний» [Gelderen 2000] передбачає, що давньоанглійський прикметник *self* субстантивується в середньоанглійський період, унаслідок чого давньоанглійське поєднання [особ. займ. *self*] переосмислюється і сприймається як новий займенник.

Розглянуті підходи відзначаються недостатньою увагою до функціонування давньоанглійського інтенсифікатора *self*, його семантики, а також усіх його значень, притаманних сучасній англійській мові. На наш погляд, виникнення зворотних займенників стало можливим завдяки декільком взаємопов'язаним процесам: уточненню, занепаду та реінтерпретації їхніх безпосередніх складників. Інтенсифікатор, що додавався до особових займенників третьої особи у словосполученнях [перех. дієсл. особ. займ. *self*] для уникнення двозначності між зворотною та зовнішньою спрямованістю дії (уточнення – відповідь на питання і)), через багаторазове та часте повторення з часом утратив власне лексичне значення (занепад), набув разом із займенником, що йому передувало, зворотного значення і після цього вже міг виступати після займенників першої та другої особи (питання ii). Закріпившись у мові, зворотна структура [особ. займ. + *self*] проникає у сферу використання приіменникових та призайменникових інтенсифікаторів (питання iii). Наприкінці давньоанглійського періоду через втрату лексичного значення та стале розміщення його у постпозиції до займенника прикметник *self* у цій структурі вживається як іменник (конституентна реінтерпретація). Отже, наведена вище формула за нашого трактування набуває такого вигляду: *інтенсифікатор* > *зворотний займенник* > *інтенсифікатор*.

Обґрунтувати такий підхід уможливають матеріали пам'яток писемності давньоанглійського періоду. Крім того, дослідження функціонування інтенсифікатора *self* у цьому періоді дає змогу з'ясувати причини та етапи його переходу у зворотний займенник зі структурою [особ. займ. + *self*].

Отже, у давньоанглійський період широко використовувалися особові займенники в об'єктних відмінках для позначення референції направленої всередину. Такими відмінками були давальний, знахідний, зрідка родовий; існує точка зору, згідно з якою постулюється довільність відмінка цих займенників. Однак, на думку О.Д. Попової зворотний додаток підпорядковується законам дієслівного керування, нічим не відрізняючись у цьому сенсі від нереклексивних додатків [Попова 1965: 180]. Отже, непрямий відмінок особового займенника, що виступає у функції зворотного, завжди визначається тим, яким відмінком керує дієслово.

Також необхідно зазначити, що наприкінці давньоанглійського періоду дієслівне керування стало менш упорядкованим унаслідок розпаду системи іменникових відмінків.

Що стосується давньоанглійського інтенсифікатора *self* (при цьому необхідно розрізнити інтенсифікатор, що мав ті самі категорії, що й прикметник, і власне прикметник *self* – синонім до слова *agen (own)* – ‘власний’), то він узгоджувався за родом, числом та відмінком з тими словами, до яких відносився; у давньоанглійському періоді такими могли виступати іменники, займенники та дієслова.

Інтенсифікатор *self* з **іменниками** в давньоанглійському періоді вживався як у постпозиції, так і в препозиції (прикл. (2), (3) відповідно), що відповідає сучасному використанню підсилювальних займенників на *-self* за винятком умови щодо порядку слів у сучасній англійській мові, що не дозволяє розміщувати інтенсифікатор у препозиції до антицидента. У давньоанглійський період *self*, як правило, підсилює семантику іменників на позначення Бога, диявола, королів, єпископів, апостолів та ін. і передає новий відтінок значення – “винятковість”.

(2) *ælmihtega God self sprecende was to Moysse* [Laws of Arthur and Ine, Preface].

Almighty God himself was speaking to Moses – ‘Всемогутній Бог промовляв до Мойсея’.

(3) *...self cyning/of brydbure.../tryddode* [Beowulf, 920 – 922].

...the king himself walked out of the bedchamber – ‘...сам король вийшов з опочивальні’.

Інтенсифікатор *self* використовувався при **займенниках** у пост- та препозиції до особових займенників (прикл (4), (5) відповідно), а також із вказівними та присвійними займенниками (прикл (6), (7) відповідно).

(4) *þu sylf ne gesyhst þæne beam on þinum agenum eagan* [Luke, 6:42].

you yourself don't see the beam in your own eye – ‘ти сам не бачиш колоди у своєму оці’.

(5) *sylfe we gehyrdon of hys munde* [Luke, 22:71].

we ourselves heard of his mouth – ‘ми самі чули це із його вуст’.

(6) *ioseph... , se sylfa geandbude godes rice, genealæhte to pilate* [Luke, 23:50–52].

Joseph..., who himself was waiting for God's kingdom, went to Pilate – ‘Йосун, що й сам чекав на царство Боже, пішов до Пілата’.

(7) *he his selfa ne mæg/... ende geþencean* [Beowulf, 1733–1734].

He himself can't ... put end to it – ‘він і сам не може покласти цьому край’.

Вживання *self* із займенниками можна порівняти з приіменниковим, за винятком прикладу (7), який ставить під сумнів згаданий підхід суміжності та уточнює субстантивізаційний. Теза першого підходу про те, що інтенсифікатор та займенник не утворювали разом нової структури,

а були тільки суміжними в реченні, спростовується; адже в цьому випадку особовий займенник та інтенсифікатор (*his selfa*) розміщені в реченні після особового займенника *he* та підсилюють його. Якби ця структура являла собою лише сукупність суміжних слів у реченні, не потрібно було б повторювати займенник з чітким лексичним значенням. Тому в цьому випадку є сенс говорити про початок процесу граматикалізації структури [особ. займ. + *self*], де компоненти втрачають лексичне значення, а структура в цілому набуває здатності інтенсифікувати. Водночас субстантивізаційний підхід, згідно з яким давньоанглійське поєднання [займ. *self*] переосмислюється і сприймається як новий займенник в середньоанглійський період, може бути уточненим щодо часу. Таке переосмислення могло відбуватися вже в давньоанглійський період. Слід підкреслити той факт, що приклад було вилучено з поеми “*Беовульф*”, однієї з найдавніших пам’яток давньоанглійського періоду.

Що стосується **придієслівних** інтенсифікаторів, то їхнє значення залежить від перехідності/неперехідності дієслова. Так, використання інтенсифікатора при неперехідному дієслові як у пре-, так і у постпозиції (прикл. (8) та (9) відповідно) подібне до використання сучасних придієслівних підсилювальних займенників на *-self* за винятком того, що в сучасній англійській мові підсилювальні займенники вживаються лише після неперехідного дієслова, тоді як у давньоанглійському періоді препозиційні інтенсифікатори кількісно переважали постпозиційні.

(8) *Gif...hit self acwæle...* [Laws of Arthur and Ine, Preface].

if it (cattle) dies itself – ‘якщо вона (худоба) помере сама...’

(9) *He wæs selfa til* [Jun. Manusc. Genesis, 1606].

He was brave himself – ‘він також був хоробрим’.

Натомість у всіх випадках із перехідними дієсловами інтенсифікатор *self* виступає у давньоанглійській мові там, де у сучасній англійській мові вживається зворотний займенник (прикл. (10)-(13)). Крім того, у кожному з прикладів із перехідним дієсловом перед інтенсифікатором міститься особовий займенник. Унаслідок частого повтору комбінації [перех. дієсл. особ. займ. інтенсифікатор] інтенсифікатор з часом почав сприйматися як невід’ємний елемент зворотних конструкцій та злитися в значенні зворотності з займенником, що йому передував, і вже структура [особ. займ. + *self*] почала проникати в сферу використання приіменникових та призайменникових інтенсифікаторів. При цьому слід зазначити, що нові інтенсифікатори при іменниках з’являються пізніше; як зазначає О.Д. Попова, вперше вони зустрічаються в “Проповідях XII століття” [Попова 1965: 184]. Отже, можна стверджувати, що саме з інтенсифікаторів при перехідних дієсловах розвинулися зворотні займенники в підсилювальні займенники на *-self* у сучасній англійській мові (пор. [Bergeton, Pancheva 2005]).

(10) *Her swealt Herodus from him selfum ofsticod [Anglo Saxon Chron., 3AD].*

Here died Herodus from piercing (with a knife) himself – ‘тут помер Ірод, заколовши себе’.

Приклади (11) та (12) доповнюють уточнювальний підхід, згідно з яким інтенсифікатор *self* додавався до особових займенників для уникнення двозначності між зовнішньо та зворотно направленою референцією. Такий підхід може бути застосований для пояснення виникнення структури [особ. займ. + *self*] лише щодо займенників третьої особи, адже тільки їм притаманна як зворотна, так і зовнішня референція. Натомість, у наведених прикладах, де особові займенники – у першій та другій особі відповідно, можлива лише зворотна референція а отже – відсутня будь-яка двозначність.

(11) *ic ne tealde me sylfne þæt ic to ðe come [Luke, 7:7].*

I didn't tell myself that I will come to you – ‘я не говорив собі, що прийду до тебе’.

(12) *Hwi ne deme ge of eow sylfum þæt riht is [Luke, 12:57].*

why don't you think of yourselves what right is – ‘чому ви не думаєте про себе, що є правильним?’

Використання інтенсифікатора *self* у цих реченнях можна пояснити тим, що він завдяки вживанню із займенниками третьої особи уже отримав додатковий відтінок значення рефлексивності і, отже, міг вживатися з займенниками першої та другої особи в реченнях із рефлексивним значенням.

Крім того, для давньоанглійських інтенсифікаційних конструкцій була властива здатність випускати слово, якого стосується інтенсифікатор, якщо особа або предмет, що підсилюються, вже відомі з контексту.

Щодо використання інтенсифікатора у **стійких виразах**, то це не виняток; вживання *self* залежить від частиномовної приналежності слів, при яких він виступає (прикл. (13)) Особливістю цих словосполучень є неможливість їх витлумачення або переклад за безпосередніми складниками (кожним словом окремо), натомість вони набувають переносного значення.

(13) *þa ðohte he on him sylfum [Luke, 12:17].*

then thought he within himself – ‘тоді він замислився’.

Отже, джерелом виникнення зворотних займенників було поєднання особового займенника третьої особи з інтенсифікатором *self*, який вживався для уникнення двозначності між зовнішньо та зворотно направленою інтерпретацією особових займенників після перехідних дієслів. Таке використання призвело до того, що, по-перше, *self* набув відтінку значення рефлексивності та міг використовуватися за аналогією із особовими займенниками

першої та другої особи в рефлексивних конструкціях, і по-друге, поєднання [особ. займ. + *self*] могло використовуватися з іменниками та займенниками у функції інтенсифікатора, що відповідає займенникам на *-self* у зворотній та інтенсифікаційній функціях у сучасній англійській мові.

Комплексне вивчення функціональних і структурних характеристик зворотних займенників у історичному аспекті сприятиме подальшій розробці проблем історичної морфології англійської мови, визначенню загальних тенденцій розвитку мовних підсистем.

ПРИМІТКА

1. У статті використані терміни “інтенсифікатор”(або – як синонім – “підсилювальний займенник”) та “власне зворотний займенник” для позначення різних типів зворотних займенників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильиш Б.А. (1971). Строй современного английского языка (на английском языке). – Л.: Просвещение.
2. Попова О.Д. (1965). К истории английских возвратных и усилительных местоимений / Исследования по английской филологии. Сборник IV. – Л.: Изд-во Ленинградского университета.
3. Bergeton U., Pancheva R. (2005). A New Perspective on the Historical Development of English Intensifiers and Reflexives / S. Anderson and D. Jonas (eds.) – Oxford University Press.
4. Déchaine R.M., Wiltschko M. (2002). Deriving Reflexives. WCCFL 21 Proceedings – Somerville, MA: Cascadilla Press.
5. Faltz L. (1985). Reflexivity – A Study in Universal Syntax. – New York: Garland.
6. Gast V., Siemund P. (2002). Rethinking the relation between SELF-intensifiers and reflexives / Operations on Argument Structure: A Typological Perspective. 44,2.
7. Gelderen Elly van (2000). A History of English Reflexive Pronouns. – Amsterdam: Benjamins.
8. Keenan E.L. (2002). Explaining the Creation of Reflexive Pronouns in English / Studies in the History of English. - A Millennial Perspective. Mouton de Gruyter.
9. Kemmer S. (1993). The Middle Voice. – Amsterdam: Benjamins.
10. König E., Siemund P. (1999). Intensifiers as Targets and Sources of Semantic Change / Meaning Change – Meaning Variation. R.Eckardt, K.von Heusinger (eds.) Workshop. Konstanz.
11. Levinson S. (1987). Pragmatics and the grammar of anaphora / Journal of Linguistics 23.

12. Mitchell B. (1985). Old English Grammar I and II. – Oxford: Oxford University Press.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Junius Manuscript (Oxford, Bodleian Library, MS Junius 11) // www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/a1
2. Beowulf. Verse Indeterminate Saxon // www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/b1
3. The Parker Chronicle and Laws (Corpus Christi College, Cambridge, MS. 173) facs. edd. Robin Fowler and H. Smith. // www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/prose/laws.
4. The Anglo Saxon Chronicle. Manuscript A // www8.georgetown.edu/departments/medieval/labyrinth/library/oe/texts/asc
5. New Testament. Luke /// www.home.comcast.net/~modean52/oeme_text_bible_nt_luke.htm

Дата надходження до редакції 10.10.2008.